

لیلا محرابی
(کارشناس ارشد پژوهشی گروه بانکداری اسلامی پژوهشکدهٔ پولی و بانکی)

آسیب‌شناسی تجهیز و تخصیص قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور:

راهکارهایی به منظور تحول

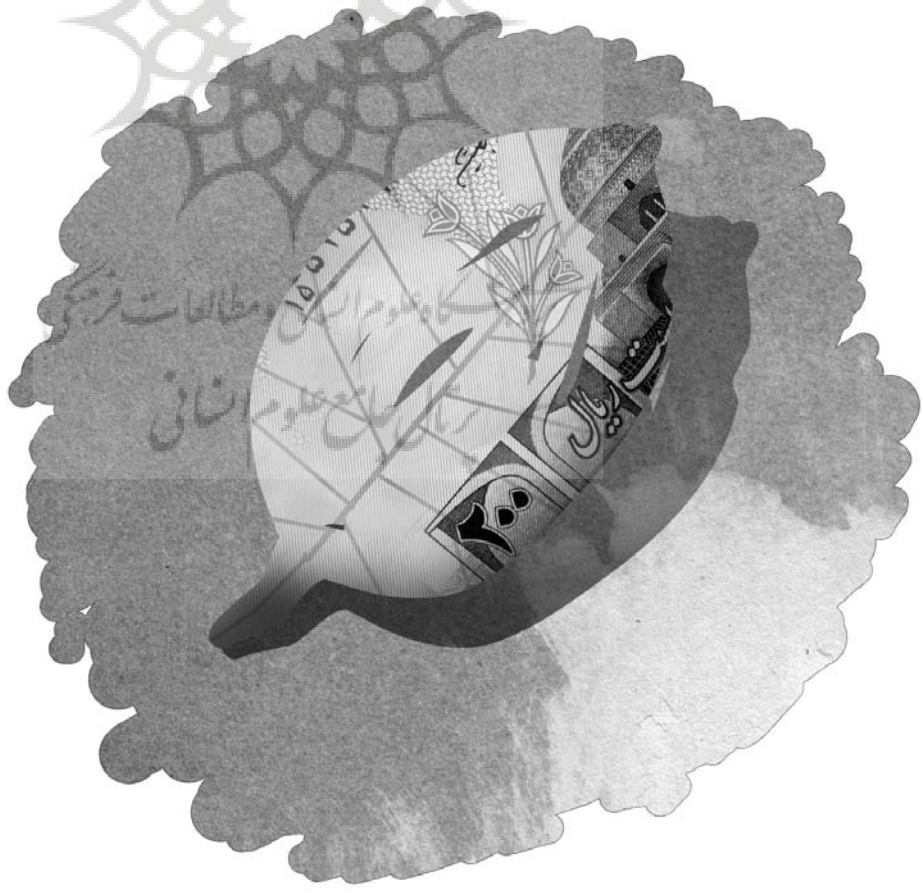

۱. مقدمه

در نظام مالی اسلامی و با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، قرض‌الحسنه در کنار صدقات، عقود مبادله‌ای و مشارکتی به عنوان یکی از روش‌های تجهیز و تخصیص منابع معرفی شده است. در واقع قرض‌الحسنه یکی از روش‌های تأمین مالی مورد تأکید اسلام به ویژه در برآوردن نیازهای ضروری مسلمانان به شمار می‌رود. با وجود آنکه قرض‌الحسنه از جمله افتخارات نظام بانکی محسوب می‌شود اما باید توجه داشت که این پدیده اخلاقی آنگاه که وارد عملیات بانکی می‌شود، به صورت یک محصول بانکی است. لذا تهیه این محصول بانکی برای بانک‌ها یک قیمت تمام‌شده خواهد داشت و مقوله مهم درآمد بانک از این عملیات بانکی نیز مطرح خواهد بود. از سوی دیگر تفاوت فاحش نرخ کارمزد وام قرض‌الحسنه با نرخ بهره وام‌های ربوی در بازار غیرمتشکل پولی و مالی این نگرانی را به وجود خواهد آورد که فقدان مدیریت اصولی در زمینه سیاستگذاری تأمین منابع و مصارف قرض‌الحسنه موجب افزایش رباخواری در بازار غیرمتشکل پولی و مالی شود.

از سوی دیگر علی‌رغم جایگاه ویژه قرض‌الحسنه در نظام بانکی بدون ربا، عملکرد ۲۸ ساله نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که تنها حدود نیمی از منابع قرض‌الحسنه به اعطای قرض‌الحسنه اختصاص یافته است. لذا با این اوصاف اهداف آن هنوز تحقق نیافته و اگرچه مصوبات دولت در سال‌های اخیر توانسته تکالیف بانک‌ها را در ارتباط با سازوکار جذب سپرده پس‌انداز قرض‌الحسنه و سهم پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه بیشتر نماید، ولی هنوز تا رسیدن به نقطه مطلوب در تجهیز و تخصیص آن فاصله داریم. از این رو در این مقاله سعی شده است به اهمیت و ویژگی‌های قرض‌الحسنه، شناسایی چالش‌ها و اشکالات آن در وضعیت فعلی و نیز معرفی اقدامات اجرایی برای ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه و ساماندهی آنها پرداخته شود تا از این طریق به هدف اصلی طرح، تفکیک فعالیت قرض‌الحسنه پس‌انداز از دیگر فعالیتهای بانک و ایجاد شخصیت حقوقی مستقل برای آن،

بـه منظور سـاماندهی اعتبارات خرد و ارزان‌قیمـت قرض‌الحسـنه جهـت توسـعه عدالـت اجتماعـی، کرامت انسانی، مبارزه با فقر و شکاف طبقاتی (کـه از محورهای اصلـی طرح تحول نظام بانکی است) نزدیک‌تر شویم.

۲. مفهوم قرض‌الحسنه

واژه «قرض» در ریشه لغوی به معنای قطع‌کـردن و بریـدن اسـت و زمانی به‌کار می‌رود که قرض‌دهنده قسمتی از اموالـش را از خود جـدا کرده و به قرض‌گیرنـده می‌دهـد. در اصطلاح فقهـی و حقوقی قرض عبارت اسـت از: «تملیک مال به دیگری، به شرطی کـه قرض‌گیرنده ادای خود آن مال یا مثل آن و یا قیمت آن را ضامن شـود و تعهـد کند» . در عقد قرض شـرط زیادی جایز نیسـت. بنابراین «بدون ربا بودن» شـرط اساسی جواز قرارداد قرض است.

«قرض‌الحسـنه» نیز نوع خاصی از قرض اسـت کـه اگرچـه از جهت فقهـی و حقوقـی تحت عقـد قرض مطـرح می‌شـود و همان احـکام را دارد امـا تحقـق آن شـرایط خاصی از جملـه «نیازمندبـودن وام‌گیرنده» و «انگیزه‌هـای معنـوی و آخرتـی قرض‌دهنده» را دارد که آن را از دیگر موارد قرض جدا می‌کند. در واقع عقد قرض‌الحسنه در بانکداری اسلامی در زمره عقـود تملیکی بـوده و ماهیتی خیرخواهانه دارد. قرض‌الحسنه علاوه بر اینکه یک مسـأله اجتماعی است، یک مسـأله اخلاقی نیز هسـت، زیرا اولاً روح محبـت و تعـاون (کـه یک صفـت ممتاز اخلاقی اسـت) موجب رواج قرض‌الحسنه در جامعه می‌شود و ثانیـاً این کار نیـک، روح برادری و عطوفـت را زنده می‌سـازد و موجب سـلامت جامعـه از ربـا و پیامدهای شـوم و ویرانگـر آن می‌شـود. از این رو در روایات اسـلامی به عنوان یکی از حقوق مؤمنان نسـبت به همدیگر یاد شـده است، به طوری که امام باقر (علیه السلام) می‌فرمایند:

«و فـرّج عنـه کربتـه و یقضی دینه»

از حقـوق مؤمـن بـر مؤمن این اسـت که اندوه او را برطرف سـازد و قرضش را ادا کند.

۲ـ۱. قرض حَسَن در قرآن

در قرآن، سـیزده بار با واژه‌های گوناگون، سخن از قرض به میان آمده و به آن تأکید شده است. در هر جا که کلمه «قرض» آمده به دنبال آن کلمه «حَسـناً» نیز آمده اسـت. در اسلام به قـرض بی‌بهـره «قرض‌الحسـنه» می‌گویند. این ترکیب بیانگر آن است که قـرض‌دادن باید به صـورت نیکو انجام شـود. نیکویی آن را می‌توان از چند جهـت تصور کرد: ۱) آبرومندانه باشـد، ۲) بی‌منـت باشـد؛ ۳) بدون چشم‌داشت به سـود و بهره باشد، ۴) برای خشنودی خدا باشد، ۵) از روی میل و علاقه باشد.

در ادامـه بـه ذکر سـه آیـه از میان آیـات مرتبط با قرض‌الحسـنه می‌پردازیم:

۱) در آیـه ۱۲ سـوره مائـده می‌خوانیم که خداوند به بنی اسرائیل فرمود:

«لَئِـن اَقَمتُـم الصَّـلاه و آتَیتُمُ الزَّکاةَ وَ آمَنتُم بِرُسُـلی وَ عَزَّرْ تُمُوهُم وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً لَأُکَفِّرَنَّ عَنْکُمْ سَـیِّئاتِکُمْ وَ لَأُدْخِلَنَّکُـمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهارُ»

اگـر نماز به پـا داریـد و زکات بدهید و به رسـولانم ایمـان بیاورید و آنهـا را یاری کنید و قرض‌الحسـنه بـه خدا بدهید، گناهان شـما را محو می‌کنم و شما را در باغ‌هایی از بهشت کـه نهرهـا از زیر درختانـش جاری است، وارد می‌کنم.

در ایـن آیـه در رابطـه بـا قرض‌الحسـنه چند نکته وجود دارد: نخسـت اینکه این دسـتور به قدری مهم اسـت که پـس از نماز و زکات و ایمان و یاری رسولان خدا، ذکر شده، دوم اینکه پاداش آن بخشش گناهان و بهشـت پرنعمت اسـت و سوم آنکه قرض‌الحسنه، قرض دادن به خداست، یعنی مورد پذیرش حق اسـت و خدا دستش را به جای دست مستمند قرار می‌دهد.

۲) در آیـه ۲۰ سـوره مزّمّـل می‌خوانیم:

« وَ أَقِیمُـوا الصَّلاهَ وَ آتُوا الزَّکاهَ وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً »

و نماز را برپا دارید و زکات را ادا کنید و به خدا قرض حسن دهید.

در این آیه سـه نکته قابل توجه اسـت: نخسـت اینکه قرض‌الحسنه، بعد از نماز و زکات به عنوان سـومین دستور ذکر شده که بیانگر اهمیت آن اسـت، دوم آنکه قرض‌الحسـنه قرض دادن به خداسـت، اشـاره بـه اینکه گویـی قرض‌دهنـده با خـدا معامله می‌کند و خداوند قرض او را می‌پذیرد. سـوم اینکه این اصل مقـدس مانند نماز و زکات، باید در سـطح وسیع و همگانی انجام شود. لذا در آیه فوق با واژه جمع، به عموم مردم از زن و مرد، خطاب شده است.

۳) در آیـه ۱۷ از سـوره تغابـن می‌خوانیم:

«إِنْ تُقْرِضُـوا اللَّهَ قَرْضـاً حَسَـناً یُضاعِفْهُ لَکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اللَّهُ شَـکُورٌ حَلِیمٌ»

اگر به خدا قرض حسـن دهید، آن را برای شما چند برابر سازد و شما را می‌بخشـد و خداوند تشکرکننده و بردبار است.

در نظام مالی اسلامی و با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، قرض‌الحسنه در کنار صدقات، عقود مبادله‌ای و مشارکتی به عنوان یکی از روش‌های تجهیز و تخصیص منابع معرفی شده است

در این آیه نیـز به چند نکته در ارزش قرض دادن اشـاره شـده است: نخسـت اینکه قرض دادن به مؤمنان، قـرض دادن بـه خداسـت و مـورد پذیرش حق اسـت، دوم اینکه قرض دادن موجب افزایش نعمت به چندین برابر مقدار قرض می‌گردد، سوم اینکه موجب آمرزش گناهان از سـوی خدا می‌شـود و چهـارم اینکـه خداوند از قرض‌دهنده تشـکر می‌کند، یعنی آن را به نیکـی می‌پذیرد و با پاداش‌های دنیوی و اخروی جبران می‌نماید.

۲ـ۲. اهتمـام امامان (علیهم السلام) به قرض‌الحسنه

خاندان رسالت (علیهم السلام) نیز در گفتار و رفتارشـان به قرض‌الحسنه اهمیـت فراوانی می‌دادنـد و خود در این راه پیشقدم می‌شدند و پیروانشان را بـا تأکیدهـای بسـیار بـه این امر مقدس دسـتور می‌دادنـد. در کتاب وسائل‌الشّـیعه کـه از منابـع اصلـی فقه شـیعه اسـت و محور استنباط و اجتهاد مجتهدان تشـیّع می‌باشد، در جلد سـیزده ۱۳۴ روایـت در «ابواب الدَّیْن» درباره قرض و پاداش و احکام آن ذکر شـده است. همچنین روایات بسـیاری در مورد پاداش قرض دادن از پیامبر اکـرم (صلی الله علیه و آله) و امـام صـادق (علیه السـلام) وجود دارد که در همگی به اهمیت و ارزش قرض‌الحسنه اشاره شده است. لذا در ادامه به چنـد نمونـه از ده‌ها روایت موجود در این زمینه اشاره می‌کنیم.

۱) از رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله) آمده است:

«من اقرض اخاه المسـلم کان له بـکلّ درهمٍ اقرضه وزن جبل احدٍ من جبال رضویً و طور سـیناء حسـناتٍ و ان رفق به فـی طلبه تعدّی به علیً الصّراط کالبرق الخاطـف اللامع بغیر حسابٍ و لا عذابٍ»

«کسـی که به برادر مسـلمانش قرض بدهد، بـه اندازه هر درهمی که بـه او می‌دهد به بزرگی کـوه اُحد از کوه‌های رضـوی و طور سـینا، برای او پاداش‌هایـی هسـت و اگر در مورد گرفتن طلب خـود با آن مؤمن، مدارا و رفاقت کند، همانند برق خیره‌کننده و درخشـان، بدون حساب از روی پل صراط بگذرد».

همچنیـن: «مـن اقـرض مؤمناً قرضاً ینتظر به میسـوره کان ماله فی زکاةٍ و کان هـو فی صلاةٍ من الملائکه حتّی یؤدیه»

«کسی که به مؤمنی تا مدتی که او توان ادای آن را داشته باشد، قرض دهد، مال او به عنوان زکات است (و ثواب زکات را دارد) و قرض‌دهنده تا هنگام ادای قرض، مورد درود فرشتگان است».

۲) امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند:

«مکتوبٌ علی الجنّه الصدقه بعشر و القرض بثمانیه عشر و انما صار القرض افضل من الصّدقه لانّ المستقرض لا یستقرض الا من حاجه و قد یطلب الصدقه من لا یحتاجُ الیها»

«بر در بهشت نوشته شده پاداش صدقه ده برابر، ولی پاداش قرض، هیجده برابر است». آنگاه فرمود: «پاداش قرض از این رو بر پاداش صدقه بیشتر است که قرض‌گیرنده جز از روی نیاز، قرض نمی‌گیرد، ولی صدقه‌گیرنده گاهی با اینکه نیاز ندارد، صدقه می‌گیرد».

از سوی دیگر در روایات متعددی به آنانکه توان و تمکّن برای دادن قرض‌الحسنه به نیازمندان دارند و در عین حال عمداً آن را ترک می‌کنند به مجازات‌های سخت، هشدار داده شده است. از جمله رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در ضمن گفتاری می‌فرمایند:

«و من شکا الیه اخوه المسلم فلم یقرضه حرّم الله عزّوجلّ علیه الْجنّه»

«کسی که برادر مؤمنش بر اثر نداری به او شکایت نماید و او قرض‌الحسنه به آن برادر دینی ندهد، خداوند بهشت را بر او حرام می‌گرداند».

نیز فرمود: «من احتاج الیه اخوه المسلم فی قرض و هو یقدر علیه فلم یفعل حرّم الله علیه ریح الجنّه»

«کسی که برادر مسلمانش بر اثر تهیدستی به او نیاز دارد که قرض بدهد و او با اینکه توانایی برای قرض دادن دارد، قرض ندهد، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می‌کند».

۳. اهمیت و ویژگی‌های قرض‌الحسنه از لحاظ تجهیز و تخصیص منابع

اهمیت قرض (بدون ربا) را باید در چند نکته اساسی جستجو کرد: نخست اینکه حرمت ربا یکی از اصول ثابت نظام اقتصاد اسلامی است و قرض‌الحسنه و مشارکت به عنوان دو عامل جهت حذف ربا، در این نظام مطرح‌اند. بنابراین قرض‌الحسنه می‌تواند یکی از عناصری باشد که بستر مناسبی را برای شکل‌گیری نظام اقتصاد اسلامی مهیا می‌کند، به طوری که همواره عقد قرض‌الحسنه مورد تأکید و حساسیت فراوان شرع بوده است. دیگر اینکه معمولاً در دوران جوانی شرایط تهیه درآمد آسان نیست و قرض، نقش اساسی در تثبیت و تنظیم رفتار مصرفی فرد دارد، لذا این منابع برای رفع مشکلات اجتماعی جامعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. از سوی دیگر این منابع برای مشتریان، بسیار ارزان‌قیمت بوده و امکان اخذ سود از آنها وجود ندارد و همواره بانک‌ها و مؤسسات رابط تنها مجاز به دریافت کارمزد از تسهیلات‌گیرندگان هستند، لذا مشتریان این عقد متعدد و زیاد هستند.

از این رو، رفع نیازهای مالی همنوعان از طریق قرض دادن بدون شرط پرداخت مبلغی اضافه بر قرض، فی‌نفسه چه از منظر اخلاقی و چه از نظر مبانی شرعی و فقهی جایگاهی شناخته شده دارد و سپرده‌گذاران آن زیاد هستند. حال در این قسمت قرض‌الحسنه را از دو جنبه متفاوت یعنی از حیث تجهیز منابع و نیز تخصیص منابع و پرداخت تسهیلات بانکی مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب مجلس شورای اسلامی در مورد چگونگی تجهیز منابع قرض‌الحسنه توسط بانک‌ها از مردم مقرر کرده است که بانک‌ها می‌توانند، تحت هر یک از عناوین سپرده قرض‌الحسنه جاری، سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار به قبول سپرده مبادرت کنند. از این رو با توجه به قانون مورد اشاره بانک‌های ایرانی به دو صورت پس‌انداز قرض‌الحسنه و حساب جاری از مردم سپرده می‌گیرند، بدون آنکه متعهد باشند که در قبال این منابع بجز جوایز قرعه‌کشی مبلغ یا مبالغی اضافه بر قرض به دارندگان حساب‌های پس‌انداز پرداخت کنند.

به طور کلی در ماده ۳ آیین‌نامه فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا به بانک‌ها اجازه داده شده که به منظور جذب و تجهیز سپرده‌ها، با اتخاذ روش‌های تشویقی، امتیازات زیر را که نوع، میزان، حداقل و حداکثر آن به تصویب شورای پول و اعتبار خواهد رسید به سپرده‌گذاران اعطا کنند:

۱) اعطای جوایز غیرثابت نقدی یا جنسی

۲) تخفیف یا معافیت از پرداخت کارمزد خدمات بانکی

۳) دادن حق تقدم برای استفاده از تسهیلات بانکی

در بخش تخصیص منابع نیز بانکداری بدون ربا، افزون بر عقود مورد استفاده، بخشی از وجوه خود را در قالب قرض‌الحسنه به متقاضیان اعطا می‌کند.

مطابق فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، تسهیلات قرض‌الحسنه در موارد زیر پرداخت می‌شود:

الف) تأمین وسایل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد این‌گونه امکانات هستند در شکل تعاونی

ب) کمک به امر افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی جهت:

۱. جلوگیری از توقف کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی موجود

۲. راه‌اندازی کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی راکد

۳. توسعه کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها

۴. ایجاد کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها

۵. در مواردی که تأمین نیاز کارگاه یا واحد تولیدی از طریق سایر تسهیلات امکان‌پذیر نیست

۶. ایجاد تسهیلات برای اشخاصی که در بخش کشاورزی به فعالیت اشتغال دارند و به‌علت بروز عوامل نامساعد طبیعی نظیر سیل، زلزله، یخبندان، گرما، آفات نباتی و سایر موارد اضطراری مشابه، دچار زیان شده باشند. در این بخش، واحدهای تولیدی کشاورزی و صنعتی در اولویت قرار دارند.

ج) رفع نیازهای ضروری در قالب:

۱. هزینه‌های ازدواج

۲. تهیه جهیزیه

۳. درمان بیماری

۴. تعمیر و تأمین مسکن

۵. کمک هزینه تحصیلی

۶. کمک برای ایجاد مسکن در روستا

چالش‌های موجود در حوزه قرض‌الحسنه را می‌توان به سه گروه چالش‌های بانک‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه و چالش‌های بانک قرض‌الحسنه تقسیم‌بندی کرد

۷. رفع نیازهای متفرقه

۴. چالش‌ها و اشکالات موجود در وضعیت فعلی قرض‌الحسنه

برای استفاده از این قابلیت بزرگ در کشور ایرادها و چالش‌هایی در حوزه قرض‌الحسنه نظام بانکی وجود دارد که می‌توان آنها را به سه گروه چالش‌های قرض‌الحسنه در بانک‌ها، چالش‌های قرض‌الحسنه در صندوق‌های قرض‌الحسنه و چالش‌های قرض‌الحسنه در بانک قرض‌الحسنه تقسیم‌بندی کرد که در ادامه به معرفی چالش‌های موجود در هر یک از حوزه‌های مذکور در وضعیت فعلی می‌پردازیم.

الف) چالش‌های قرض‌الحسنه در بانک‌ها

چالش‌های موجود در این زمینه عبارت‌اند از:

• عدم درک درست نظام بانکی از تبرّعی و خیرخواهانه بودن عقد قرض‌الحسنه در اقتصاد اسلامی و ایجاد انگیزه‌های غیرالهی در سپرده‌گذاران

• عدم استفاده مناسب از ظرفیت عقد قرض‌الحسنه و عدم به‌کارگیری تمام منابع حاصل از سپرده‌های قرض‌الحسنه برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه‌ای و تخصیص بخش زیادی از سپرده‌های قرض‌الحسنه به فعالیت‌های سودده اقتصادی که باعث ایجاد مشکلات زیر شده است:

ـ اهداف اجتماعی که در عقد قرض‌الحسنه بیشتر مورد توجه است، در حاشیه قرار گرفته و اهداف اقتصادی جای آن را می‌گیرد.

ـ ماهیت غیرانتفاعی عقد قرض‌الحسنه جای خود را به ماهیتی انتفاعی می‌دهد.

• عدم تعریف «کار ویژه» برای قرض‌الحسنه در نظام بانکی (هیچ نقطه افتراقی بین وظایف بانک در حوزه قرض‌الحسنه و وظایف صندوق‌های قرض‌الحسنه تعریف نشده است)

• عدم استفاده از تجارب موفق سایر کشورها در حوزه تأمین مالی خرد مانند ایده وام‌دهی گروهی، تأمین مالی مرحله‌ای و غیره

• سخت و دشوار بودن مراحل دریافت تسهیلات و دریافت کارمزدهای بالا

• شرط مسدود کردن سپرده به منظور دریافت تسهیلات

• رواج قرعه‌کشی‌های پرهزینه به منظور رقابت بانک‌ها برای جذب منابع ارزان‌قیمت قرض‌الحسنه

• عدم تفکیک بین قرض بدون بهره و قرض‌الحسنه در نظام بانکی

• وجود جوایز گران‌قیمت در این حساب‌ها باعث شده است که امروزه بخشی از سپرده‌گذاران در حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز با انگیزه برنده‌شدن در قرعه‌کشی جوایز، به این کار اقدام نمایند، به همین جهت اطلاق قرض‌الحسنه بر آن را دچار اشکال می‌سازد.

• به‌کارگیری قرارداد قرض‌الحسنه در سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز باعث شده بانک‌ها نتوانند سودی به سپرده‌گذاران بپردازند و با توجه به نرخ بالای تورم موجود، دارایی واقعی سپرده‌گذاران به تدریج کاهش یابد.

• اعطای تسهیلات غیر قرض‌الحسنه

ب) چالش‌های قرض‌الحسنه در صندوق‌های قرض‌الحسنه

چالش‌های موجود در این حوزه عبارت‌اند از:

• عدم نظارت صحیح بانک مرکزی بر صندوق‌ها و عدم رعایت سقف تسهیلات ارائه شده توسط نهادهای قانونی

• انحراف از قانون و ارائه وام‌های سودده و دریافت کارمزدهای بالا

• کم بودن منابع و عدم وجود الگوی مناسب جهت تضمین بازپرداخت منابع

• اخلال در سیاست‌های پولی بانک مرکزی

• افتتاح حساب‌های غیر قرض‌الحسنه و قرار دادن شرط مسدودکردن سپرده به منظور دریافت تسهیلات

• گسترش بی‌رویه و خارج از نظارت مؤسسات و صندوق‌های قرض‌الحسنه به دلیل فقدان صندوق‌های قرض‌الحسنه کارآمد

ج) چالش‌های قرض‌الحسنه

قرض‌الحسنه و مشارکت به عنوان دو عامل جهت حذف ربا، در نظام اقتصاد اسلامی مطرحند. بنابراین قرض‌الحسنه می‌تواند یکی از عناصری باشد که بستر مناسبی را جهت شکل‌گیری این نظام مهیا می‌کند

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

و استفاده مطلوب از اعتبارات خرد نظام بانکی باید اقدامات اساسی انجام داد. لذا این آرمان می‌تواند با ایجاد و فعال‌سازی صندوق قرض‌الحسنه در هر بانک و ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه غیربانکی مجال تحقق یابد. از این رو در زمینه ایجاد صندوق قرض‌الحسنه در هر بانک می‌بایستی:

ـ زمینه‌های تشکیل صندوق جدید تحت مالکیت بانک اصلی، تدوین آیین‌نامه‌ها و مقررات لازم، ایجاد سازوکار نرم‌افزاری مجزا و ارائه طرح توجیهی مبنی بر زیان‌ده نبودن فعالیت‌ها را فراهم کرد.

ـ باید در جداسازی و تفکیک حسابها و منابع قرض‌الحسنه از دیگر منابع بانکی و واریز آنان در صندوق مذکور تلاش کرد.

ـ همچنین می‌بایستی بانک‌های خصوصی در تجهیز منابع از مسیر قرض‌الحسنه محدود شده و تقویت هرچه بیشتر نظارت بر اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه اعمال شود.

ـ به علاوه تعیین اعطای تسهیلات صرفاً قرض‌الحسنه‌ای در مصارف و تفهیم گسترده عمومی از سازوکار جدید جهت افزایش اقبال عمومی به سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه‌ای از دیگر اقدامات اجرایی در این زمینه به شمار می‌رود.

از سوی دیگر ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه غیربانکی نیز از طریق موارد زیر قابل اجرا است:

ـ ایجاد سامانه جامع اطلاعاتی صندوق‌های قرض‌الحسنه در کشور جهت شناسایی کامل آنان

ـ تطبیق و تبدیل آنها به مؤسسات اعتباری مجاز

ـ نظارت بر عملکرد آنان در جهت پیشبرد اهداف مورد نظر

۶. نتایج قابل انتظار پس از اجرای طرح

قرض‌الحسنه تنها قرض مباح می‌باشد و در اسلام از بهترین عبادات اجتماعی است که عمل به آن باعث رحمت الهی و رفع نیاز بندگان خدا می‌شود. در واقع برای سالیان متمادی است که این سنت پسندیده به شکل خودجوش و مردمی میان ایرانیان رایج است و از آنجا که نظام موجود در کشور، بانک‌محور بوده و مشکلات اقتصادی بیشتر از طریق بانک‌ها حل می‌شود، لذا اجرای طرح ساماندهی قرض‌الحسنه در بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه با ساختار پیش‌بینی شده می‌تواند چند هدف را پوشش دهد:

۱) این اقدام تلاشی در جهت پیاده‌سازی و احیای سنت پسندیده قرض‌الحسنه قلمداد می‌شود که نهادینه‌شدن آن در جامعه می‌تواند گام مهمی در جهت تقویت سرمایه اجتماعی باشد. اهمیت قرض‌الحسنه در دین اسلام تا آنجاست که پاداش و ثواب آن چندین برابر صدقه ذکر شده است و قرآن کریم قرض‌الحسنه را هم‌ردیف شهادت فی‌سبیل‌الله قرار داده است.

۲) از طریق ساماندهی قرض‌الحسنه در بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه، امکان تأمین مالی برای رفع نیاز واقعی نیازمندان، تحقق بیشتر عدالت اجتماعی و کاهش فقر در جامعه فراهم خواهد شد.

۳) وجود صندوق‌های قرض‌الحسنه باعث زدودن شائبه عملیات ربوی در نظام بانکی کشور (به دلیل درهم‌آمیختن منابع قرض‌الحسنه با سایر منابع بانک) می‌شود.

۴) اجرای صحیح این طرح، باور و اعتقاد در میان مؤمنین و متدینین از حیث اینکه بانک‌ها قصد سوءاستفاده از منابع قرض‌الحسنه را ندارند، به وجود خواهد آورد. از این رو، نگرانی از معتبرنبودن آنها را که از مهم‌ترین چالش‌ها بر سر راه گسترش صندوق‌های قرض‌الحسنه است، برطرف می‌سازد.

۵) از این طریق امکان اجابت نیازهای خرد مالی از سوی دولت بر اساس قرض، اعطای وام قرض‌الحسنه بسیار کوتاه‌مدت از طریق ساماندهی منابع قرض‌الحسنه و تسهیل در سوق‌دادن صندوق‌های قرض‌الحسنه (که عملاً به انجام عملیات بانکی، بدون نظارت بانک مرکزی، مبادرت می‌نمایند) به سمت بانک‌های تحت نظارت فراهم خواهد شد.

۶) در نتیجه می‌توان گفت با اجرای صحیح طرح مورد نظر در قالب سازوکارهای اندیشیده شده می‌توان تا حد بسیار زیادی امیدوار بود که در آینده امکان‌یابی استفاده از منابع جدیدی چون «وقف»، «هبه» و «وجوه اداره‌شده» برای نهادهای نوین جهت انجام عملیات قرض‌الحسنه در بازار مالی کشورمان رواج یابد و از ظرفیت‌های بالقوه قانون بانکداری اسلامی به‌طور کامل استفاده خواهد شد. ○

وجود صندوق‌های قرض‌الحسنه باعث زدودن شائبه عملیات ربوی در نظام بانکی کشور می‌شود

در بانک قرض‌الحسنه

چالش‌های موجود در این حوزه عبارت‌اند از:

• دولتی‌کردن سنت قرض‌الحسنه در کشور که به لحاظ تاریخی فعالیتی کاملا خصوصی بوده است.

• عدم امکان رقابت با سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز در سایر بانک‌ها به دلیل جوایز زیادی که می‌پردازند.

• عدم تفکیک بین مصارف تولیدی و مصرفی فقرا

• عدم استفاده از تجارب موفق سایر کشورها در حوزه تأمین مالی خرد

• تعارض با اصل ۴۴ و سیاست‌های ابلاغی ذیل آن

• عدم تبیین رابطه صحیح بین این بانک، فعالیت قرض‌الحسنه سایر بانک‌ها و فعالیت قرض‌الحسنه صندوق‌های قرض‌الحسنه

• هزینه بالای فعالیت‌های بانک، به طوری که جبران آن، بانک را از فعالیت قرض‌الحسنه خارج می‌کند.

۵. اقدامات اجرایی جهت ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه و ساماندهی آنها

برای استفاده از این قابلیت بزرگ دینی و برای گسترش عدالت اجتماعی

پی‌نوشت‌ها:

۱- منظور حساب‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز است.
۲- عرب‌مازار و کیقباد (۱۳۸۵، ص ۱۵).
۳- اصول کافی، شیخ کلینی(ره). ج ۲، ص ۱۶۹.
۴- مانند آیه ۲۴۵ بقره، مائده، ۱۲ و ۱۸ حدید، ۱۷ تغابن و ۲۰ مزّمّل.
۵- در آیه ۲۴۵ بقره. نظیر این آیه با اندکی تفاوت آمده است.
۶- وسائل الشّیعه، شیخ حر عاملی قدس سره، ج ۱۳، ص ۸۸.
۷- ثواب‌الاعمال و عقاب‌الاعمال، مرحوم شیخ صدوق (ره). ص ۳۰۸.
۸- بحارالانوار، علامه مجلسی، ج ۱۰۳ ص ۱۳۹.
۹- وسایل‌الشیعه، پیشین.
۱۰- بحارالانوار، پیشین، ص ۱۳۸.
۱۱- آیین‌نامه‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲.ص ۱۱.
۱۲- مورد بحث این مقاله سپرده‌های مدت‌دار نمی‌باشد.
۱۳- آیین‌نامه‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲.ص ۱۱.
۱۴- آیین‌نامه‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲.ص ۱۴.
۱۵- عرب‌مازار، جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران، ص ۳۷.
۱۶- پیشین، ص ۳۸.
۱۷- سیدعباس موسویان، طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه، ص ۲۶.

منابع و مآخذ:

۱. عبدالخالقی، محمدحسین. (۱۳۸۸). لزوم حمایت از صندوق‌های قرض‌الحسنه. از سایت http://www.aftabir.com
۲. عرب‌مازار، عباس و کیقباد، سعید. (۱۳۸۵). جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۲۲.
۳. محقق‌نیا، محمدجواد. (۱۳۸۸). بررسی جایگاه قرض‌الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران. مجله معرفت اقتصادی، سال اول، شماره اول، صفحات ۱۴۱ ـ ۱۶۲.
۴. محمدی، جوادبیک. (۱۳۸۱). مفهوم قرض و قرض‌الحسنه و جایگاه آن در قرآن و حدیث و مقایسه آن با فرهنگ جاری جامعه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و معارف اسلامی، دانشگاه امام صادق (ع).
۵. موسویان، سیدعباس. (۱۳۸۳). طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۱۶.
۶. هادوی‌نیا، علی‌اصغر. (۱۳۷۸). قرض‌الحسنه و آثار اقتصادی آن. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۷. هادوی‌نیا، علی‌اصغر. (۱۳۸۰). اوراق قرض‌الحسنه. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۴.
8. http://www.andisheqom.com